

A MAGYARSÁG ÉLETRAJZA

SZELLEMIÉLETÜNK egyik jellegzetes vonása, hogy ma írók és költők, tudósok és közírók a legkülönbözőbb utakon egy közös cél felé igyekeznek: a magyarság lényegének, örök arcának megismerése felé. Az önmagunk felé fordulásnak, nemzeti önismeretünk elmélyítésének szükségét először történetírásunk ismerte fel és kezdte meg magyarságunk lényegét tartalmazó népiségünk tudatos tanulmányozását. Alább egy kiváló munka¹ megjelenése alkalmából történettudományunk új törekvéseivel és mai szerepével óhajtunk foglalkozni.²

A közelmúlt nehéz évei számos példát szolgáltatott annak bizonyosságául, hogy a múlt ismerete mekkora erőforrást jelent a legnehezebb helyzetek öntudatos vállalására. Társadalmunk történeti műveltsége hiányosságában és felszínességében keressük az okát annak, hogy egyes tagjai kritikus percekben nemcsak azt nem tudják, hogy mit kell cselekedniök, hanem azt sem látják, hogy mit nem szabad tenniök. Amennyire kívánatos azonban, hogy a nemzet tagjai mindig hűséggel forduljanak a közös múlt és fejlődés szabta eszmékhez, elvekhez és célkitűzésekhez, épp annyira alapvető követelmény, hogy a történetírás is finom szeizmográfként kövesse a nemzet életét, a benne bekövetkezett változásokat és legyen tekintettel a nemzet lelki szükségletére.

Történettudományunk ugyanis a múlt század végétől kezdve öncélú adatközlésekbe, aprólékos részletfeldolgozásokba merült, melyekből kiszáradt a meglevenítő élet. Az egyes kérdések megismerésére összehordott tekintélyes adathalmazok megemésztését senki sem kívánhatta a múlt felé érdeklődéssel közelítő művelt közönségtől, a pozitivisták szaktudomány pedig feleslegesnek érezte a részletekből a történelem organikus egységét visszaállítani. A szak-

¹ Szabó István: A magyarság életrajza. Bpest, é. n. (1942) 276. l. (A Magyar Történelmi Társulat könyvel, VIII.)

² Történetírásunk új célkitűzéseire, társadalmunk történeti műveltségének növelésére vonatkozó fejtegetéseink teljes egészükben Mályusz Elemérnek a magyar település-, hely- és népiségtörténeti kutatás munkatervét kidolgozó cikkein nyugsznak. (A helytörténeti kutatás feladatai. Századok, 1924: 538. kk., A népiség története, A magyar történetírás új útjai c. gyűjteményes munkában. Bpest, 1932. 237. kk.). Az új kutatási irány kiindulópontjának tekinthető fenti két cikk gondolatainak felelevenítése és helyi körülményeinkhez alkalmazása most az erdélyi népiségkutatás megindulása idején szükségesnek és hasznosnak látszott.

tudomány hozzáférhetetlenségébe burkolózó történetírástól magára-hagyott olvasók irányzatos alkotásokkal vagy a história hitelét végleg lerontó népszerűsítő munkákkal kényszerültek szellemi szükségletüket kielégíteni.³

Változás csak a világháború után következett be a magyar történettudomány fejlődésében, amikor a szellemtörténeti módszerek alkalmazásával elkészült történelmünk nagyszabású új szintézise, Hóman és Szekfű Magyar Története.⁴ A tragikus összeomlás okait kereső, súlyos lelki válságba került nemzet hatékony orvosságot nyert a mult újonnan megalkotott rajzában. A trianoni országcsonkra szorult magyarság előtt teljes életszerűségében bontakozott ki ezerszeres multja s a tragikus jelen kifejlését, saját helyzetét megismerve, visszanyerte önbizalmát, küldetésébe vetett hitét, mert tudatosult benne, hogy bukása nem reánehezhető végzet, hanem az erők pillanatnyi alakulásának következménye, melyből kell kiútnak lenni.

Az ország széttöredezése azonban szükségszerűen a történettudomány és közönsége viszonyában is érezte hatását. Társadalmunk ösztönösen megsejtette, hogyha multját továbbra is államán keresztül szemléli, hatalmas magyar tömegek maradnak ki a szűkre szabott határok közül. Az állam helyére erősebb és a teljes magyarságot átölelő organizmust kellett állítani, melyet az önkényesen meghúzott új határok nem szabadalhattak szét. Ilyennek kínálkozott az állam árnyékában eddig kevés figyelemre méltított népiség, mely a közös mult, hagyomány- és műveltséganyag, magatartás kapcsolattal oszthatatlan egységgé kovácsolt össze mindenkit, aki magyar, bárhol és bármilyen állami keretek között éljen is.

Ebben a szemléletben rejlő óriási összefogó erőre példaként az azt legjobban érvényesítő népemséget idézhetjük. Soha olyan szétválaszthatatlan egységet nem alkotott a világ népemsége, mint a két háború közti szétagoltságában. Az újjászülető népemség teljes értékű tagjának érezhette magát a galíciai vagy bukovinai szegény szórványnémet, s ez a tudat erőt adott neki népisége megtartására. Hogyan vethették volna le népemségüket a világ minden tájára szétszórt, esetleg századok óta idegen népek között élő, már asszimiláló németek is, amikor tudatosították előttük, hogy multjuk, dalaik, játékaik, szokásaik mind-mind elválasztják környezetüktől és láthatatlan, de mégis megtagadhatatlan szálakkal egy távoli hatalmas közösséghez fűzik őket? Kutatóintézetek alakultak az új határokon kívül maradt népemség életének tanulmányozására. A messze idegenbe vetődött német népszigetek vaskos kötetekből és gazdagon illusztrált népszerű kiadványokból állandóan tapasztalhatták, hogy életüknek még oly hétköznapi jelenségeit is számontartják, foglalkoznak velük, nincsenek egyedül. A Birodalom fiai pedig népük erejébe vetett hitüket látták igazolva a német sors és gondolat e távoli hordozóinak életében és küzdelmeiben.

³ Az alábbiakra vö. *Hóman Bálint: A történelem útja.* (A magyar történetírás új útjai. Bpest, 1932. 7. kk.).

⁴ *Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet.* Bpest, 1928–1934. I–VII.

NÁLUNK MÁLYUSZ ELEMÉR ismerte fel és hirdette elsőnek történetírásunk új tájékozódásának szükségét.⁵ Minthogy a népiségtörténet legfontosabb segítőtársa, alapja az életerős és színvonalas helytörténetírás, előbb helytörténeti kutatásunkat kívánta életrekelteni, új célokat tűzve ki számára. Az ő nevéhez fűződik a magyar népiségtörténet módszerének, munkatervének kialakítása. Kezdeményezése óriási jelentőségét mindenkinek látnia kellett, annál szomorúbb tehát, hogy annak az intézetnek a terve, mellyel a néppel foglalkozó tudományszakok kollektív munkáját kívánta biztosítani, akkor nem valósult meg. Az ő erős akaratának, hitének és kitartásának köszönhető, hogy az új kutatási irány mégis gyökeret vert és termést hozott, minden szervezet nélkül; egészen szerény eszközök és lehetőségek mellett is sikerült megindítani a tervszerű kutatómunkát.⁶ Az idők Mályusz Elemért igazolták. Az új kutatási irány ma már több intézetben szállást kapott és egyre gyarapodó gárda tekint feléje, tőle várván a magyar népiségtörténet sajátos módszerének végleges kialakítását. Egyénisége és nevelői módszere a biztosítékunk, hogy újabb és újabb kutatók nevelésével a népiségtörténet előtt hirtelen megnyílt keretek állandóan megtölthetők lesznek felelősségteljes, képzett munkásokkal.

Az új szemlélet sokszínű multunk eddig alig ismert részeit tárja fel, s kevés figyelemre méltatott összefüggésekre rámutatva, a történeti élet teljesebb megismeréséhez segít közelebb.⁷ Amint azonban a szellemtörténet sem építhette volna fel a magyar mult hatalmas szintézisére az előző kor hangyaszorgalmú forrásközlőinek előmunkálatai nélkül, a népiségtörténet sem nélkülözheti a korábbi irányok számára is használható eredményeit. Különleges, s eddig alig bolygatott forrásanyagra lévén azonban utalva – éppen helytörténeti irodalmunk elmaradottsága következtében – fokozott mértékben érzi a levéltári kutatások fontosságát. A sokfelől összehordott gazdag anyag elrendezésében és megszólaltatásában azonban természetesen felhasználja az adathalmazokat megelevenítő szellemtörténeti módszereket. Célját mégis sajátos kollektív munkamódszerrel közelíti meg legjobban; úgy tehát, hogy a néppel foglalkozó összes rokontudományokkal (nyelvészet, néprajz, földrajz, régészet, embertan, stb.) a lehető legszorosabb kapcsolatot keresi.

⁵ L. idézett tanulmányait.

⁶ Mályusz Elemérnek az ország népesedéstörténetének megyénkénti feldolgozására két kiadványsorozatot sikerült megteremtenie. A Magyarság és nemzetiség c. vállalat, a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában, főként a felvidéki területek népi multjával foglalkozik. Első kötete: *Szabó István: Ugocsa megyé-je* (Bpest, 1937.) után a közeli jövőben hagyja el a sajtót Gömörmege monográfiája, több terület pedig munka alatt áll. A másik sorozat: Település- és Népiségtörténeti Értekezések, Mályusz tanítványainak, elsősorban erdélyi és keletmagyarországi tárgyú doktori értekezéseit tartalmazza 1938-tól kezdődőleg. Itt Nyitra-, Alsófehér-, Kolozs-, Szatmár-, Biharmegye középkori viszonyainak feldolgozása jelent meg. Munkában vannak Kraszna- és Máramaros-megye, Maros-szék, Kővár-vidék és a zemplénmegyei homonnai uradalom.

⁷ Vö. *Makkai László: Népiségtörténet. Hitel, 1942. 59. kk.*

Ha szemléltetni óhajtanok azt a fordulatot, melyet történet-tudományunk az elmúlt negyedszázad alatt tett, *Szekfü Gyula és Szabó István összefoglalását kellene egybevetnünk.*⁸ Az utolsó éveit élő Magyar Birodalom számára író Szekfü multunkról alkotott újszerű rekonstrukciója középpontjába az államot tette: a szabadon maradt trianoni országcsontk megalázottságában historikussá érett Szabó népét választotta vizsgálódásai tárgyául. Mindkét munka egy új kutatási irány fontos határkövének tekinthető: Szekfü könyve az első magyar szellemtörténeti szintézis, *A magyarság életrajzával* pedig a népiségtörténet mutatkozik be multunk egészéről alkotott képpel. Ez a két kép azonban természetesen nem ellentétes egymással, hanem kiegészíti egymást. A magyar állam egy évezreden át kerete volt népiségünk életének, de államunk és népiségünk határa ma már nem esik egybe. Minthogy a békeszerződések nemzetiségi többségre hivatkozva szakították el az ország jelentős részét, érthető, hogy megnőtt a névtelen magyar tömegek jelentősége és a multjuk iránti érdeklődés. Úgy látjuk, eljött az ideje, hogy népünk öntudatlan életét, kulturális tevékenységét, etnikuma alakulását megismerjük. Lényegesnek érezzük, hogy tisztán lássuk létéért folytatott harcait, beolvadás révén szerzett nyereségét és veszteségeit, más népekkel szemben ellenálló képességét, s hódító erejét, mindennapi munkájában s az élet legkülönbözőbb vonatkozásában megnyilvánuló lelki sajátságait, röviden: teljes magyarságismeretet kívánunk.

Ez az önmagunk felé fordulás azonban nem jelent semmiféle eltérést a történetírás és az élet örök viszonyától. A jelen igényli a mult segítségét, de ezt csak úgy kaphatja meg, ha a történetírás minden torzítás és változtatás nélkül közvetíti hozzá az igazságot. A cél: önismeret és nem önáltatás. Különösen áll ez a népiségtörténetre, hiszen tárgya legszemélyesebb önmagunk vagyunk és elméleti megállapításait könnyen telíthetik politikai tartalommal.

A magyar önismeret útja végén álló cél a tiszta magyarságtudat, elérése azonban csak úgy lehetséges, ha társadalmunk és történetírásunk között ismét kifejlődnek az egykori élő kapcsolatok. Minthogy a föld és ember, magyarság és nemzetiség viszonya nagyobb tájegységenként helyi színeket hoz az egyetemes képbe, minden ilyen territoriumnak magára kell vállalnia problémái feldolgozását. Talán egyszer így majd eljön az idő, amikor történetírásunknak Budapesten kívül is lesznek lüktető göcai és éppen e helyi központok, színek révén társadalmunk több történelmi műveltséget szívhat magába, mint amennyivel ma rendelkezik.

Történetírásunk új iránya, amint látható, különleges lehetőségeket biztosít az egyik legegységesebb multú magyar territorium, Erdély, kutatói számára is. Ennek jelentőségét csak akkor értjük meg teljes egészében, ha egy pillantást vetünk az erdélyi történetírás utolsó hetvenöt évére.

⁸ *Szekfü Gyula: A magyar állam életrajza. Bpest, é. n. (1917) 240 l. Szabó István: A magyarság életrajza. Bpest, é. n. (1942) 276 l.*

AZ ABSZOLUTIZMUS NYOMÁSA ALATT az erdélyi magyarság ösztönösen megérezte a történelem iránytmutató szerepét és bizalommal fordult tanácsért multjához. A társadalom széles rétegeiben élő törekvések öltöttek testet az Erdélyi Múzeum Egyesületben. Az erdélyi történetírás jobb erőit azonban a kiegyezés után Pest szívta fel; az erdélyi források kiadását és feldolgozását az Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat vállalta magára. Amikor azonban így, éppen a Budapestre került erdélyiek révén, az erdélyi mult Pesten talált szakképzett művelőkre, s a kolozsvári egyetem történeti tanszékein hivatalos műhelyt és munkásokat kapott, a helyi kezdeményezések fokozatosan ellanyhultak. Ezekhez a külső körülményekhez járult, hogy a történetkutatás akkori száraz, adatközlő iránya alkalmatlan volt a szakkörökön kívülálló széles rétegek kultúrigényeinek kielégítésére. A nagy összeomlás idejére az erdélyi história szinte teljesen a kolozsvári egyetem körül szobavirágként élő hivatalos történetművelésre fonnyadt össze, melyet az új uralom könnyen elseperhetett. A vidéki történelmi társulatok még a boldog békeidőben közönybe fulladtak; az Erdélyi Nemzeti Múzeum gyűjteményei az egyetem tudományos munkájának élettelen tárházai lettek, melyekből már régen kiszáradt az eredeti lélek. Ilyen körülmények között az uralomváltozással magyar történetírásunk egyszeribe szinte a multszázadi tudományosság hőskorába zuhant vissza. Helyén maradt néhány kutatónk elhagyatva, sokszor egymás munkájáról sem tudva biztosította a folytonosságot. A szellemtörténeti irány mélyebb hatás nélkül mult el Erdély historikusai felett. Nem a magyar fejlődésből való kiesést jelenti ez, hanem azt, hogy az erdélyi kutatók felismerve feladatukat és erőviszonyaikat, az újraéledő Erdélyi Múzeum köré csoportosulva, a pozitívizmusból más irányban keresték a kiutat: *a népiség-, hely-, és településtörténet felé.*⁹ Azt hisszük, hogy a magyar népiség- és településtörténeti kutatások jelentőségét és szükségességét mi sem igazolja jobban, mint az, hogy a legnagyobb elszakított magyar tömb történeszei ösztönösen megérezték: ezzel a módszerrel nyújthatják veszélyeztetett népüknek a legtöbb segítséget, és maguktól, tapogatózva erre keresték a kiutat.

Rendkívül szerencsésnek mondható tehát, hogy az önmagában gyökerező kisebbségi fejlődés egybeesik a magyar történettudomány nyugati indítású új irányával. Így ugyanis fokozott mértékben remélhető, hogy a népiségtörténet csonkaországban kifejlesztett módszerének meghonosításával a helyi kezdeményezések gyorsabb fejlődésnek indulnak, s az erdélyi történetírás küéphet provinciális állapotából, melybe évtizedekkel ezelőtt szorult. Színes népi viszonyaink, fejlődésünk itt-ott régi állapotot őriző különlegességei folytán erdélyi kutatásunk hasznos szolgálatot tehet az új irány módszereinek tökéletesítése, problematikájának kiszélesítése és mélyítése terén. Ez a kapcsolat azonban nem csupán az erdélyi

⁹ L. Szabó T. Attila dolgozatait az Erdélyi Múzeumban, Erdélyi Tudományos Füzetekben és a Magyar Nyelvben.

történetírásnak biztosítana ismét előkelő szerepet az egész magyar fejlődésben, hanem lehetővé tenné annak a feladatkörnek a tökéletes betöltését, melyet a kolozsvári egyetemnek és az erdélyi kutatásnak feltétlenül vállalnia kell: *a határainktól délre élő magyarság multjának feltárását, a magyar-román, magyar-balkáni kapcsolatok vizsgálatát.* A területgyarapodás előtt a csonkaországi egyetemek tanárai, legelsősorban a budapesti egyetem bölcsészeti karán működő Mályusz Elemér neveltek az elszakított részek kérdéseinek vizsgálatára kutatókat. Bár a kolozsvári egyetem hazatérésével és új kutatóintézetek felállításával nőtt a dolgozótársak száma, a tervszerűség biztosítása és az erők jobb felhasználása céljából – úgy véljük – elérkezett a munkaterületek megosztásának ideje. A kolozsvári egyetemnek tehát vállalnia kell a kutatók nevelését a fenti kérdések állandó vizsgálatára.

Az új szempontú kutatások eredményei joggal számíthatnak a szélesebb rétegek érdeklődésére, s a nyomukban szükségszerűen fellendülő komoly helytörténetírás visszaállíthatná a közönség bizalmát a történeti munkákkal szemben. A kolozsvári egyetem intézeteiben, főként azonban a kollektív munkamódszerrel dolgozó Erdélyi Tudományos Intézetben adva vannak a lehetőségek az erdélyi népiségtörténeti kutatások megszervezésére.¹⁰ A meglévő keretek képzett munkásokkal való megtöltése egyetemünkre és fiatalságunkra vár. Ez utóbbinak részvétele nem is maradhat el, amint az irány jelentőségét megérti és a szükséges módszeres képzést tanulmányai során megszerezheti.

A történetírás és társadalom érintett viszonyából látjuk, hogy az elméleti megismerés csak úgy lehet az élet gyakorlatának segítségére, ha a kettőjük között szoros kapcsolat van. Ez a kapcsolat mindkét félre bizonyos kötelezettségeket ró, anélkül azonban, hogy ezek a másik fél öncélúságát érintenék. Történettudományunk új iránya különösen a nemzetiségekkel érintkező magyar számára ígér biztos tájékoztatást az élet által minduntalan felvetett, összehalált népi problémák között. Gondoljunk csak arra, hogy milyen fontos nemzeti érdekek fűződnek például annak a népiségtörténeti kérdésnek az eldöntéséhez, hogy magyarnevű románjaink elrománosodott magyaroknak tekinthetők-e vagy nem; ha igen, milyen százalékban; ha nem, akkor honnan származik ez a különös névadásmód. Vagy ismét az előbbi kérdéshez kapcsolódó problémát említve, mennyire fontos, hogy a legkisebb faluban élő jegyző és tanító is tisztában legyen a nemzetiségek együttélésének ősi törvényeivel, a magyar faj asszimiláló erejével, vagy a beolvadását eredményező körülményekkel. Népiségtörténetünk mindezek ellenében csupán érdeklődést és megértést kér munkájához. Tőlünk erdélyiektől kéri még az egykor virágzó vidéki történeti társulatok újjászervezését és élettel való megtöltését. A mult tanulságai azt mutatják, hogy bizonyos helyi központosítás szükséges e társulatok tervszerű munkájának biztosítására. Itt Erdélyben a vezetést és

¹⁰ Az Erdélyi Tudományos Intézet munkatervét *Tamás Lajos* igazgató ismertette az Erdély magyar egyeteme c. kiadványban. Kolozsvár, 1941.

irányítást – úgy véljük – legrégebb ilyen egyesületünk az Erdélyi Múzeum-Egyesület vállalhatná magára. Rajta keresztül e társulatok munkája bekapcsolható volna történetkutatásunk egyetemeségébe és egyszersmind így biztosítható volna a történet iránt érdeklődő vidéki tanárok, lelkészek, állandó módszertani továbbképzése, kutatásaik irányítása.¹¹ Arra hivatott intézményeink szintén csak társadalmunk megértő támogatásával valósíthatják meg az erdélyi mult kallódó forrásainak megmentését és a kutatás céljaira bocsátását. Szervezetlenségünk az oka, hogy nincs megközelítően teljes áttekintésünk sem forrásanyagunkról, s így a leglelkiesmeretesebb kutatóval is megeshetik, hogy lényeges adatokat nem használhat fel. Mindezek a visszasságok kellően működő szervezetel kiküszöbölhetők lennének és a közönség történelem iránt érdeklődő tagjainak összefogásával kialakítható volna a nemzet egységes és tiszta magyarságtudata.

EGY ÚJ KUTATÁSI IRÁNYNAK a nemzet számára szóló mondanivalójáról a nagyközönség csak akkor szerez tudomást, amikor a részleteredményekből kiérlelődik az új szintézis. Népiségtörténeti kutatásunk *Szabó István* országos levéltárnok új könyvével jutott el ehhez a fontos állomáshoz. Szabót eddigi munkássága, nagy módszertani jártassága, a jelenségek pontos felismerésében megnyilvánuló éles szeme, rendszerező hajlama kiválóan alkalmassá tették a magyar népiségtörténet problematikájának és az eddigi kutatások eredményeinek összefogására.¹² Aki tehát népiségkutatásunk jelenlegi állapotáról, megoldott és megoldásra váró feladatai felől tájékozódni kíván, nyugodtan elfogadhatja Szabó vezető kezét. Az alábbiakban mi is hozzá fordulunk, hogy új művén keresztül bemutassuk az irány problematikájának jellegzetesebb részeit, különösen kiemelve néhány kérdést, melyeknek megoldására elsősorban az erdélyi kutatásnak kell vállalkoznia.

Mindjárt az első kérdéscsoportnál, a honfoglaló magyarság népi összetételének, az új hazában való elhelyezkedésének, az itt talált őslakosság számának és beolvadásának problémájánál rá kell mutatnunk, hogy történetírásunk a néppel foglalkozó egyéb tudományok segítségül hívása nélkül bizonyos pontokon nem juthat véglegesnek tekinthető eredményekre. Bár *A magyarság életrajza* bizonyossága szerint az utóbbi években örvendetesen javult a rokontudományok közti összeműködés, még mindig távol állunk az óhajtott állapottól. Nem az egyes tudományok öncélúságának feladásáról van itt szó, hanem csak arról, hogy mindegyik fokozottabb mértékben állítsa vizsgálódásai középpontjába a népet és több tekintet-

¹¹ Mindezeket részletesen l. Mályusz i. m. Századok, 1924.

¹² Népiségtörténeti munkái közül a következőkre kell felhívunk a figyelmet: *A magyar parasztság története*. Bpest, 1940. (A Magyar Szemle Kincses-tára 8. sz.). Nemesség és parasztság Werbőczy után. (Úr és paraszt a magyar élet egységében c. kiadványban. Szerk. Eckhardt Sándor, Bpest, 1941.), *Pusztuló magyarság*. (Magyar művelődéstörténet. III. 69. kk. Bpest, é. n.), *A nemzetiségek térnyerése és a magyarság*. (Magyar művelődéstörténet IV. 109. kk., Bpest, é. n.), *Népiség és vallás*. (Protestáns Szemle, 1937 : 179. kk.).

tel legyen a határos tudományok törekvésére. Ha mindegyik tudományág saját módszerével, saját szemszögéből vizsgálja ugyanazt a problémacsoportot, a különböző kiindulási kutatások részeredményeiből teljesebb és hitelesebb rekonstrukció lehetséges. A nyelvészet, régészet és embertan fokozottabb bekapcsolódása bizonyára még sokban kiegészíti a honfoglalás erdélyi szakaszára az itteni őslakók etnikumára és települési területére vonatkozó mai tudásunkat.

Mályusz Elemér kezdeményezése nyomán készült településtörténeti monográfiákból az ország több területének teljes középkori fejlődése vált ismeretessé. Ezeket a részleteket, más kutatásokkal kiegészítve, Szabó most egységgé olvasztotta össze, szemléltető képet nyújtva arról az útról, melyet a magyarság letelepedésétől Mohácsig bejárt. Igen érdekes, újszerű kísérletet tesz a magyarságnak az ország-határok felé való fokozatos terjeszkedése, valamint a már megszállott terület népességének állandó sűrűsödése érzékeltetésére. Meggyőzően sikerül bemutatnia az egyes vidékek korábbi vagy későbbi megszállása és terjeszkedési feszültsége közötti összefüggéseket. Míg a nagyrészt törzsi szállásterületen alakult Nyitra-megyében a XII. század végére a települések 80% készen állott, a honfoglalás századában csak részben megszállt Szatmár-megyében ugyanabban a korban a falvak 52%-a keletkezett. Erdély területén ez a folyamat még lassabb ütemű, s feszültsége akkor éri el csúcspontját, amikor ez a terjeszkedés az ország egyéb tájain már hanyatlóban van, vagy már teljesen ki is merült. Kolozs-megye 123 magyareredetű középkori helységéből a XI. századra 5, a XII. századra és a XIII. század elejére 20, a XIII. század közepére és végére 32, a XIV. századra 56, a XV. század első felére pedig 10 esett. A település ütemét kifejező számokból fontos megállapítások vonhatók le. Minthogy a kisebb népsűrűségű alföldi részek terjeszkedési feszültsége aránylag később következett be, az erdélyi magyarság sokáig teljesen a maga szaporodására volt hagyatva területe kitöltésénél. Abból a tényből pedig, hogy a korai települések Erdélyben annyira gyérek, következik, hogy a magyarság itt nem találhatott jelentős számú őslakosságot. Minthogy az erdélyi magyarság csak a XIII. század végére és a következő száz évben kezdett nagyobb mértékben terjeszkedni, a XIV. században kezdődő román beözönlés miatt az alacsonyabb hegyvidék megszállására már nem maradt ideje, ami pedig a megyék területén is bizonyára éppen úgy bekövetkezhetett volna, mint a sűrűbben lakott Székelyföldön történt. A középkor utolsó százada már nem növelte lényegesen az erdélyi magyar települési területet, mert itt is éreztette hatását a falusi lakosság szabadalmas, városi jellegű helységekbe özönlése.¹³ A XV. században a parasztfalvak telkeinek általában fele lakatlanul állott. Talán ez az Európa-szerte általános folyamat nyitott rést a népi érintkezési vonalakon fekvő magyar községek zárt egységén a nemzetiségek beszivárgása számára.

¹³ V. ö. *Szabó István*: Hanyatló jobbágyság a középkor végén. Századok, 1939 : 10. kk.

A Kárpátok medencéjében letelepedett magyarság életének első szakasza a Moháccsal kezdődő háborús korszakkal lezárult. Napjaink magyarja alig képzelheti el azt a hatalmas zárt egységet, melyet nemcsak nyelv, műveltség, népi alkat tekintetében, hanem földrajzi elhelyezkedésére nézve is a középkorvégi magyarság alkotott. A sárosi hegyektől a székelységig megbonthatatlan zártságban terült el az ország négymillió lakosságából több mint hárommilliót kitevő magyarság településterülete. A hegyek lejtőjéig terjedt a virágzó magyar falvak vonala, s a folyó völgyeken át ékalakban előrehajlott a gyérenlakott hegyek közé. Az ország Mátyás-kori népsűrűségére és nemzetiségi viszonyaira vonatkozó Mályusz-féle számítások pontosságát Szabó tovább növelte, úgy hogy most már elég biztos képünk van hazánk középkorvégi népi arányairól.¹⁴

A KÖZÉPKORI MAGYAR ÁLLAMNAK a nemzetiségekkel szembeni magatartása megértéséhez társadalmunk és a központi hatalom szerkezetének feltárásán keresztül visz az út. Az idegen népelemekkel szemben autonómiákban megnyilvánuló tudatosan különleges bánásmódot biztosító Szekfü-féle álláspont¹⁵ és Mályusz Elemér asszimilációs törekvéseket valló felfogásának¹⁶ egyeztetése helyett Szabó érdekes rendszerezését adja a magyar és idegen népelemek viszonyának. Különös figyelmet érdemelnek középkori autonómiáink jellegére vonatkozó megfigyelései. E kiváltságok létrejötténél sem az államhatalom, sem az autonómiát elnyerők részéről nyoma sincs a nemzetiség politikai célzatának. Ehelyett társadalmi tényeket találunk bennük: »a kiváltságok birtokába lépők társadalmi helyét jelölik meg abban a sokrétű társadalmi szerkezetben, amely a középkori ország sajátja volt.« Ez a társadalmi tartalom legtisztábban a városi önkormányzatokban figyelhető meg. A városi autonómia ugyanis nem nemzetiségi, hanem társadalmi szervezet; előnyeiben csak a – nem feltétlenül egy nemzetiségű – polgárok részesednek, de kimaradnak belőle az alattuk élő, talán éppen a polgársággal egy népiségű lakosok. Ilyen társadalmi elemek találhatók az egyes kiváltságoltak korán megnyilvánuló elzárkózási törekvéseiben is. Például a szörényi román kerületek kiváltságlevele csak a birtokosok körét zárta le – azt sem teljesen – az idegenek előtt. Bár a szász autonómia is kizárta az idegeneket a szász földről, mégis a kiváltságolt szász réteg alatt idők folyamán nagyszámú kiváltságnélküli nem szász, elsősorban román lakosság rakódott le.

Az állam tehát önkormányzatok és kiváltságok útján igyekezett a nem magyar országlakókat társadalmi szerkezetébe beilleszteni. Bár a központi hatalom magát a népiséget nem figyelte, tudatosan nem befolyásolta, a beillesztés által az ország társadalmi al-

¹⁴ Vö. *Mályusz Elemér*: A magyarság és nemzetiségek Mohács előtt. (Magyar művelődéstörténet. II. 105. kk. Bpest, é. n.).

¹⁵ *Szekfü Gyula*: A magyarság és kisebbségei a középkorban. Magyar Szemle, 1935., Mégegyszer középkori kisebbségeinkről. Magyar Szemle, 1940., Népek egymás között a középkorban. Magyar Szemle, 1941.

¹⁶ *Mályusz Elemér*: A középkori magyar nemzetiségi politika. Századok, 1939 : 257. kk., 385. kk., Az egynyelvű ország. Századok, 1941 : 113. kk.

katának megfelelő fejlődést indítva el az idegen népelemek között is, akaratlanul lehetőséget nyújtott egyes rétegek asszimilálására. Így vesztették el nemzetiségüket pld. a nemességünkbe beilleszkedett román kenézek és vajdák.

Az első világháborút követő összeomlás és a népiségtörténeti szemlélet hódítása következtében ma már teljes egészében látjuk a nemzeti élet alapját, a népet, megrendítő mohácsi csatavesztés napjainkig ható következményeit. Létért folytatott küzdelmeiben a magyarság hat és félszázados kulturmunkája nagy részében elpusztult, száma a Mátyás-kori három milliőről 1,200.000–1,750.000-re esett vissza. Tehát nemcsak természetes szaporodástöbbletét vesztette el teljes egészében, hanem már elért népi állagának 40–55 százaléka is elvérzett. E rideg számok mögött rejló mérhetetlenül sok emberi szenvedést és egyéni tragédiát Szabó rendkívül megkapóan szemlélteti, bár joggal kifogásolja a pusztulás részletes feldolgozásának hiányát. Bármilyen szomorú legyen is a feladat, népünk életének egyik sorsdöntő fejezete ez, mely nélkül lényeges színekkel lenne szegényebb életrajza. Lényeges színnel, mert heroikus harca közben és az újból s újból reászakadó végzetes csapások súlya alatt a magyar lélek legmélyéből olyan egyszerű megnyilatkozások szakadtak fel, melyek minden idők magyarjai számára például szolgálhatnak. Az általános pusztulásból üdítő oázisként emelkednek ki népünk szívósságának és életrevalóságának felemelő példái. Nemcsak a gyakran felégetett otthonhoz való ragaszkodás költői tollra kívánczoló példáira gondolunk, hanem a török által megszabott lehetőségekhez mért alföldi új településrendszer kialakítására, az életet a török torkában is biztosító réti települések furfangos formáira, vagy az óriás határukon pásztorkodó nagy települések magyart-megtartó szerepére. Az alföldi magyarság magatartásának, mai gazdasági és életrendjének gyökeréig hatolhatnánk le a törökkori életforma részletes tisztázásával.

A török elől Felső-Magyarországra visszahúzódó belső vándorlást, s ennek a német alapítású városok magyarosodásában, halódó középkori magyar népszigetek életrekeltésében nyilvánuló hatását a kutatás már régen felismerte. Nem foglalkozott azonban az Erdély felé irányuló hasonló folyamattal. Mindenesetre érdemes lenne ezt a népmozgalmat is vizsgálni, s megállapítani, hogy a menekülők áradata milyen vidékek népének hozott vérfelfrissítést. Nagyon valószínűnek látszik ugyanis, hogy a XVI. század közepétől kezdve a török kiűzéséig terjedő korszakban lezajlott kényszerű belső vándorlások, különösen Erdély északi területein, jelentékeny keveredést eredményeztek. Ezt látszik igazolni, hogy nem csupán az erdélyi vezető családok soraiban találunk magyarországiakat, hanem, szerencséje szerint, magas polcra emelkedve, vagy iparos és kereskedő sorba süllyedve, itt látjuk a partiumi kismemesség számtalan tagját, s az urbáriumok névsoraiban pedig a pusztta életüket mentő, pogány elől futott jobbágyokat. A török elől befelé irányuló vándorlással párhuzamba kell majd állítani azt a népmozgalmat, mely a háborús idők elmúltával a gyérenlakott alföldi területeken nyíló lehetőségek vonzására a XVIII. században Magyarország felé megindult.

A világhatalmakkal viaskodó és országáért önmagát tékozlóan vesztegető törökkori magyarság az idegen országglakók szemében megtartó hőssé emelkedett. Az a tudat, hogy csak a magyarság állhat ellen a török terjeszkedésének, irányította hazánkba a középkor vége óta a Balkán oltalmat kereső menekültjeit. Ez a hit adta a tót nép ajkára a magyarság diadalát kérő fohászt. Szabó István könyvében érdekes adatokat találunk a magyarság és a nemzetiségek egymásról alkotott képére, s ezek arra figyelmeztetnek, hogy hálás feladat lenne az egyes nemzetiségek magyarság-képének időnkénti változásait megrajzolni. Ehhez járulna aztán kiegészítésül a nemzetiségek képének alakulása a magyarság szemében.

AZ IDEGEN LAKOSSÁGNAK az országmegtartó népről alkotott képe a XVIII. században megváltozott. Ekkor ugyanis hatalmas területek kaptak teljesen új lakosságot, melynek a magyarsággal már semmi közös élménye nem volt. A gyérenlakott hódoltsági részek újranevesítését az államhatalom, kora gazdasági tanításának megfelelően, külföldi és lehetőleg katolikus német telepesekkel óhajtott elvégeztetni. Teljesen a magyar parasztság ősi ösztönének köszönhető, hogy minden irányítás és szervezés nélkül, a rendi állam kötöttségeitől akadályoztatva, a Nagyalföldet új honfoglalóként ismét birtokába vette. Érdekes Szabó megfigyelése, hogy felbolygott méhkaszhoz hasonló XVIII. századi paraszt-társadalmunkban óriási méreteket öltött szökések általános rendszertelensége ellenére megállapítható a magyarság tudatos dél felé húzódása szemben a nemzetiségek szertefutó úton járó népmozgalmával. Bizonyára a századok alatt beidegződött ősi életforma vonzása szabta meg a magyarság belső vándorlásának irányát. Ennek köszönhető, hogy népünk másodszor is megszállotta a Kárpátok medencéjének törzsét, s ezzel biztosította magának az előnyöket, melyeket e síkság népi birtoklása nyújt.

Szabó könyvének az ország új népi képe kialakulásáról írott fejezete, összefoglaló jellege ellenére is, e kérdéscsoport legjobb feldolgozásának tekinthető. Minthogy irodalmi előmunkálatok erről a korról kellő mennyiségben még nincsenek, jelenségei összefogására siker reményével csak olyan kutató vállalkozhatott, aki, mint Szabó István, a levéltári anyag teljes ura és akinek alkalmá volt egy kisebb területen a felmerülő kérdéseket alaposan megismerni. Talán mai problémáink ideáig nyúló gyökérezete teszi, hogy, úgy érezzük, a további kutatás számára összezsúfolt problémák és lehetőségek a fejezet kereteit szinte szétfeszítik. Nagy érdeme Szabónak, hogy elsőnek mutatott rá arra a fontos szerepre, melyet a magyarság országa újranevesítésében játszott, s ezzel csökkentette abból az egyoldaluságból eredő és a külföldi irodalomban is meghonosodott torzításokat, melyek az idegen telepítések kizárólagos vizsgálata folytán keletkeztek. Figyelemreméltóak, éppen az idegenek jelentőségének szokásos túlértékelését illetően, a bevándorlók anyagi, erkölcsi és minőségi színvonaláról közölt adatai. Az olvasónak az az érzése, hogy annak a mérhetetlen összegnek, melybe az államnak

a külföldi telepések meggyökereztetése került, egy kisebb töredéke is elegendő lett volna hasonló eredmény eléréséhez a klimához, körülményekhez szokott öslakosság fokozottabb bevonása esetén.

Bár minden kor önmagából megértendő egész, és a magyarság XVIII. századi aléltsáágával, a nemzet fogalmának rendi szemléletlen keresztül a nemességre való összezsugorodásával megmagyarázható népünk szenvedő magatartása az idegen paraszt-tömegek beözönlésével szemben, a mai kutató már megállapíthatja, hogy az újranépesítés e külföldi feltöltés nélkül is megoldható lett volna. Hatalmas belső népmozgalom lehetőségei rejlettek ugyanis földtelen zsellérségünk jobbágytelekre ültetésében. A külföldi telepések behozatalának kezdetekor tudniillik 60–70 zsellér jutott 100 jobbágyra, s ezt az arányt tovább rontotta a majorsági cselédség állandóan növekedő száma. Az elmulasztott lehetőséget parasztságunk mai szociális viszonyai szempontjából értékelve, szomorúan kell tudomásul vennünk Szabó megállapítását: »A XIX. század első felében a zsellérség tömege már felébe nőtt a jobbágyságnak, vagyis a XVIII. század nagy földbősége és népesítési mozgalma elmúlt a nélkül, hogy e nagy parasztréteget, amely nem jövevény volt, hanem régi lakója az országnak, sőt nagy részében magyar, kimozdította volna társadalmi helyéről.« Ha még azt is megemlíjtük, hogy a szerződéses idegen jobbágyok mennyivel jobb helyzetbe kerültek a régi lakossággal szemben, elképzelhetjük, mennyi lehetőség veszett el a magyarság számára a megkövesedett rendi szemlélet és saját cselekvő kezdeményének hiánya miatt.

AZ ORSZÁG ÚJ NÉPI KÉPÉNEK kialakulását vizsgáló kutató előtt különösen erdélyi viszonylatban mutatkoznak nagy hiányok. Meginduló település- és népiségtörténeti részletkutatásoknak kell vidékenként haladva, aprólékosan tisztázni a nemzetiségi átvedlés egyes fokozatait, a különböző fajú népek egymás mellett élésének törvényszerűségeit. Bár e kérdéseket valójában csak akkor ismerhetjük meg, ha tisztán tudományos vizsgálati tárgyként nézzük őket, nem tagadhatjuk, hogy napjainkban aktuális jelentőségük is van. Éppen ezért kell ismét hangsúlyoznunk, hogy e vizsgálódások célja csakis az önismeret és nem az önáltatás szolgálata lehet. Legyenek e kutatások eredményei bármilyen leverőek is, a népi elzárkózás általános szabályait ismerve, már most nyugodtan állíthatjuk, hogy az erdélyi magyarságnak visszaadják a legnagyobbat: saját népi erejének, ellenállóképességének tényeken alapuló biztos tudatát. Erdélyi magyarjaink multban történt elnemzetietlenedéséről napjainkban közösen forgó óriási számok hallatára a historikus nem tehet mást, mint hogy kérje közönségünket: ne álljon meg a felszínes általánosításoknál, hanem, ha fajtánk e létkérdése felől tájékozódni óhajt, fogadja el a népiségtörténet vezető kezét.

Egész sereg kérdés tolul a szájra, új gondolatok támadnak, rejtett összefüggések világosodnak meg *A magyarság életrajza* olvasása közben; folyóiratunk azonban nem vállalkozhatok még egy olyan kitűnő munka részletes szakszerű méltatására sem, mint Szabó

István könyve.¹⁷ E sorok célja csupán az, hogy felhívja a figyelmet önismeretünknek új útjaira és azokra a fontos eredményekre, melyeket egy tudós szakember évek kutatómunkája során kiérlelve, most kerek egészé csiszolva, népe használatára bocsát. Szabó eddigi dolgozatait is szakirodalmunk nagy nyereségeként könyvelhettük el, új munkájának jelentősége azonban túlnő a szakkörök zárt világán és az egész nemzethez szól.

Talán századok óta nem volt nagyobb szükség arra, hogy nemzetünk minden vonatkozásban tisztába jöjjön önmagával, mint ma, amikor a holnap annyi bizonytalant és ismeretlent rejt magában. Ezért tartjuk különösen jelentősnek, hogy Szabóban olyan ember adott a nemzet kezébe tájékoztatót népisége multjáról, akinek munkásságát – idegen bírálóját idézzük – »izzó hazaszeretete ellenére« is »nemes tárgyilagosság« jellemzi. Holnapot fürkésző tekintetünk ma még a bizonytalanság ködébe vész, de ha felszakad a fátyol, bármi előtt álljunk is, tudnunk kell, hogy multunk mire kötelez. »Valamely nép annál bizonyosabban tartja meg magát bármilyen jövőendő számára, minél tudatosabban viseli és éli a maga népiségét. Nem más népek lendülő vagy hanyatló sorsa a mienk, hanem valóban csak a magunké.« S ezt a tények tiszta tudatán alapuló önismeretet és magyarságtudatot igyekszik munkálni Szabó új könyve.

A magyarság életrajzának jelentősége azonban a további kutatás számára sem kisebb jelentőségű. A magyar népiség-történet első szintézise a problémák rendszerezésével megmutatta a hiányokat és a követendő utat. Világosan látható, hogy az eddig előtérben állott népesedéstörténeti kérdések mellett fokozottabb figyelemmel kell lennünk a népiség nehezebben érzékelhető egyéb jelenségeire is. Szabó összefoglalása bizonyítja azt is, hogy a magyar népiség kutatása közben nem nélkülözhető, a százados együttélésből adódó hatások miatt, nemzetiségeink életviszonyainak alapos ismerete. Ezt a feladatot, minthogy utódállamaink történetírása az ilyen kérdések tárgyilagos vizsgálatára nem vállalkozik, a magyar népiségtudománynak kell ezután is megoldania. A magyarság életrajzának jelentősége kétségtelenül a problémák felvetésében és indításaiban van, bár számtalan helyen, éppen szerzője nagy tájékozottsága és széleskörű érdeklődése révén, az egyéni kutatások frissességét érezzük eredményein. Meggyőződésünk, hogy a további kutatásnak – így a megindítandó erdélyi kutatásnak is – hasznos szolgálatokat tett az alapjelenségek tisztázásával és mindig biztos kiinduló pontul szolgál.

Népiségtörténetünk önmagához segíti vissza népünket. A magyarságismeret felelősségteljes munkájából nekünk erdélyieknek is részt kell vállalnunk. Ezt kívánja erdélyi tudományos életünk érdeke és ezt várja az egész nemzet tudományosságunktól.

JAKÓ ZSIGMOND

¹⁷ Könyvének az asszimilációról szóló részei különös érdeklődésre tarthatnak igényt. Méltatásukat, bármilyen hálás feladat lenne is, kénytelenek vagyunk mellőzni, s így az érdeklődőket szerzőnknek a Hitel ezévi folyamában (33–17. l.) erről a kérdésről megjelent kitünő összefoglalására utaljuk.